

FONETIK RANG-BARANGLIKDAN GLOBAL TILGACHA: INGLIZ AKSENTLARINING ILMIY TAHLILI

Raxmiddinova Madina Mansurovna

“Xorijiy til va adabiyoti: ingliz tili”

ta’lim yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Bo’riyeva Shahnoza

Annotatsiya: Globallashuvning mislsiz sur’atlarda kechayotgan davrida ingliz tili xalqaro muloqotning bosh vositasiga aylanib, “lingua franca”(umumiy til)” maqomini qo’lga kiritdi. Ushbu keng qamrovli lingvistik manzarada aksent hodisasi(ya’ni talaffuz uslubi) faqat fonetik tafovutlar majmuasi bo’lib qolmay, balki shaxsiy identitet, madaniy meros va ijtimoiy-siyosiy tabaqalanishning ko’p qirrali belgisi sifatida namoyon bo’ladi. Ingliz tili aksentlarini o’rganish jarayoni faqat fonologik o’zgarishlarni emas, balki sotsiolingvistika, psixologiya hamda madaniyatlararo kommunikatsiya sohalarini ham qamrab oladi va shu orqali fanlararo tadqiqot uchun sermahsul zamin yaratadi. Mazkur maqola ingliz tili aksentlarini uch o’zaro bog’liq nuqtai nazardan tahlil qilishni maqsad qiladi: struktural, ijtimoiy va psixologik. Struktural jihat ingliz tilining turli variantlaridagi fonetik va prosodik xususiyatlarni, xususan Received Pronunciation, General American, Avstraliya inglizi va postkolonial hududlarda shakllangan “Yangi ingliz tillari”ni qamrab oladi. Ijtimoiy jihat esa aksentlarning obro’, stereotip va ko’p tilli jamiyatlardagi kuch munosabatlarini shakllantirishdagi rolini yoritadi. Psixologik yo’nalish esa aksentning inson idroki, ishonchlilik darajasi va kommunikativ samaradorlikka ta’sirini ochib beradi.

Bundan tashqari, tadqiqot global muloqotda lingvistik xilma-xillik bilan tushunarlilik o’rtasidagi ziddiyatni ham tahlil qiladi. Ba’zi aksentlar yuqori nufuzli sanalsa, boshqalari stigmatizatsiya qilinadi, bu esa til o’rganuvchilar orasida lingvistik beqarorlik va identitet muammolarini yuzaga keltiradi. Ingliz tili ta’limida esa “standartlashtirilgan” aksentlarning hukmronligi autentiklik, neytrallik va qulaylik haqidagi muhim savollarni tug’diradi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz tili aksentlari faqat lingvistik hodisa emas, balki insoniyat muloqotini shakllantiruvchi ijtimoiy-madaniy konstrukt sifatida ham muhim o‘rin tutadi. Ushbu maqola lingvistik xilma-xillik, madaniy identitet va ingliz tilining kelajakdagi rivojlanish istiqbollari borasida ilmiy diskursga o‘z hissasini qo‘shadi.

Kalit so‘zlar: Ingliz tili aksentlari; fonetika; fonologik tafovutlar; prosodiya; dialektologiya; Received Pronunciation (RP); General American; Avstraliya inglizi; Hind inglizi; yangi ingliz tillari; lingvistik xilma-xillik; globalizatsiya va til; lingua franca; sotsiolingvistika; aksent va ijtimoiy identitet; stereotip va stigma; til va ijtimoiy tabaqalanish; lingvistik prestij; kommunikativ samaradorlik; xorijiy aksent kompleksi; psixolingvistika; idrok va talaffuz; madaniyatlararo kommunikatsiya; til siyosati; standartlashtirish; autentiklik; neytral aksent; global kommunikatsiya; ta’lim va talaffuz; til va madaniyat munosabatlari; ingliz tilining kelajagi.

Kirish: Globallashuv jarayoni insoniyat hayotining barcha jabhalarini qamrab olayotgan bugungi davrda til — eng muhim kommunikativ vosita sifatida strategik ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, ingliz tili xalqaro muloqot, fan, ta’lim, siyosat va madaniyat sohalarida “lingua franca” maqomiga ega bo‘lib, dunyo miqyosida eng ko‘p qo‘llanilayotgan tilga aylandi. Shu bilan birga, ingliz tilining talaffuz tizimi va unda shakllangan aksentlar nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy, madaniy va psixologik hodisa sifatida alohida ilmiy qiziqish uyg‘otmoqda. Aksent tushunchasi fonetik tizimdagi ohangdorlik, urg‘u, intonatsiya va tovushlarning o‘ziga xos talaffuzi orqali namoyon bo‘lib, shaxsning hududiy kelib chiqishi, ijtimoiy mavqei hamda madaniy identiteti haqida muayyan axborot beradi. Ingliz tilidagi aksentlarning xilma-xilligi — Britaniyaning Received Pronunciation va Cockney aksentidan tortib, Amerika, Avstraliya, Hind va boshqa “Yangi ingliz tillari”gacha — tilning tarixiy taraqqiyoti, ko‘p millatli jamiyatlar va globalizatsiya oqibatida yuzaga kelgan murakkab jarayonlarning mahsulidir. Bugungi kunda aksentlar masalasi sotsiolingvistika, psixolingvistika, fonetika va madaniyatshunoslik kabi bir qator ilmiy sohalarining kesishgan nuqtasida o‘rganilmoqda. Chunki aksent nafaqat fonologik hodisa, balki ijtimoiy nufuz va stereotiplarni belgilovchi, kommunikativ samaradorlikni oshiruvchi yoki pasaytiruvchi, shuningdek, inson psixologiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi omil sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, ba’zi aksentlar “prestijli” deb baholansa, boshqalari

“stigmatizatsiya” qilinadi. Bu esa til o‘rganuvchilar orasida lingvistik ishonchsizlik, “xorijiy aksent kompleksi” va identitet muammolarini yuzaga keltiradi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi ingliz tilidagi aksentlarning fonetik-struktural, ijtimoiy-sotsiolingvistik hamda psixologik jihatlarini tahlil qilish, ularning global kommunikatsiya, ta’lim jarayoni va madaniyatlararo aloqalardagi o‘rnini yoritishdan iboratdir. Shu orqali maqola ingliz tilining zamonaviy taraqqiyoti, lingvistik xilma-xillik va kelajakdagi standartlashuv jarayonlari haqida ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Muhokama: Ingliz tili zamonaviy global til sifatida nafaqat lug‘at boyligi yoki grammatik tizimi bilan, balki uning turli aksentlari orqali shakllangan ko‘p qirraliligi bilan ham ajralib turadi. Aksent — bu insonning ijtimoiy, geografik va madaniy kelib chiqishi haqidagi eng muhim belgidir. Tilshunoslikda aksentlar ko‘pincha prestij, stigma, identitet va kommunikativ samaradorlik masalalari bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganiladi. Ingliz tilidagi aksentlar: ijtimoiy-lingvistik va madaniy tahlil ingliz tili bugungi kunda nafaqat global kommunikatsiya vositasi, balki turli madaniyat va jamiyatlarni bog‘lovchi ko‘prik sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Tilning bu qudrati, eng avvalo, uning ichki xilma-xilligi, ya’ni turli aksentlar orqali namoyon bo‘ladi. Aksent inson nutqining fonetik qiyofasini belgilash bilan birga, uning ijtimoiy kelib chiqishi, madaniy muhitda tutgan o‘rni va shaxsiy identitetini ham ochib beradi. Shu bois ingliz tilidagi aksentlarni tahlil qilish nafaqat fonetik farqlarni ko‘rsatish, balki ularning ijtimoiy va madaniy ma’nolarini yoritish demakdir. Tarixiy jihatdan Buyuk Britaniya til makonida shakllangan Received Pronunciation (RP) jamiyatda obro‘ va nufuz ramzi sifatida qaralgan. “Queen’s English” deb ataladigan bu talaffuz shakli XIX asr va XX asr boshlarida ingliz aristokratiyasi hamda ilmiy elitasi nutqining asosiy ko‘rinishi bo‘lgan. RP non-rhotic xususiyatga ega bo‘lib, so‘z oxiridagi r tovushi talaffuz qilinmaydi: car [ka:], teacher [ti:tʃə]. Bugungi kunda RP hali ham yuqori tabaqa va rasmiy nutq bilan bog‘liq bo‘lsa-da, ijtimoiy ko‘lamda uning mavqei qisman pasaygan, chunki u ko‘plar tomonidan elitistik masofa ramzi sifatida qabul qilinadi. RP’ga qarama-qarshi holda Londondagi ishchi sinf aksenti — Cockney xalqchilligi bilan ajralib turadi. Unda fonetik innovatsiyalar, masalan, th-fronting (*think* → *fink*, *brother* → *bruvva*), glottal stop (*bottle* → *bo’le*) va h-dropping (*house* → *’ouse*) kuzatiladi. Bu aksent ko‘p hollarda stigmatizatsiya qilinadi, biroq ayni paytda London madaniy merosining ajralmas qismi sifatida qadrlanadi. Zamonaviy

musiqa, kino va teatrda Cockney aksenti samimiyat va xalqchil ruh ifodasi sifatida qoʻllanilib, jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalanishlarga qarshi turuvchi bir ramzga ham aylangan. Atlantika oshib oʻtganimizda, bizni General American (GA) aksenti kutib oladi. Bu talaffuz shakli AQShda “neytral” deb qaraladi va xalqaro maydonda eng tushunarli variant sifatida tan olingan. Uning asosiy fonetik belgisi rhotic talaffuz boʻlib, soʻzdagi r tovushi doimo talaffuz qilinadi: *car* [kaɹ], *hard* [haɹd]. Bundan tashqari, GA'da dance kabi soʻzlar [dæns] tarzida aytiladi, RP'dagi [da:ns] emas. Shu sababli u xalqaro televideniye va ommaviy axborot vositalarida keng tarqalgan boʻlib, CNN va VOA kabi kanallarda aynan GA aksenti qoʻllaniladi. Til oʻrganuvchilar uchun ham GA koʻpincha asosiy model sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, AQSh janubiy shtatlariga xos Southern American English aksenti oʻziga xos choʻzilish (*drawl*) va diftonglarning qisqarishi bilan ajralib turadi. Masalan, *ride* [ra:d] tarzida talaffuz qilinadi. Bu aksent koʻpincha mehmondoʻstlik, samimiylik bilan bogʻlanadi, ammo ayrim stereotiplarda “qoloqlik” belgisi sifatida talqin qilinadi. Tilshunoslar taʼkidlaganidek, bunday stereotiplar lingvistik hodisaga emas, balki ijtimoiy xayolotga asoslangan boʻlib, u diskriminatsiyaning bir shakli sifatida namoyon boʻladi. Ingliz tilining yanada keng qamrovli variantlaridan biri — Australian Englishdir. Bu aksent qisqa va jonli talaffuzi, shuningdek, qisqartmalar bilan mashhur: *afternoon* → *arvo*, *football* → *footy*. Shuningdek, *mate* [maɪt], *day* [daɪ] tarzida aytiladi. Australian English koʻpincha erkinlik, samimiylik va ochiqkoʻngillik ramzi sifatida qabul qilinadi. Avstraliya jamiyatida bu aksent milliy identitetning ajralmas qismi boʻlib, ingliz tilining mustaqil shakllaridan biri sifatida global maydonda oʻz oʻrniga ega. Shuningdek, postkolonial tilshunoslikda alohida oʻrin tutuvchi Indian English ham muhimdir. Bu aksentda retrofleks undoshlar ishlatiladi: *very* [veri]. Inglizcha gaplarga hindcha intonatsiya qoʻshilishi ham uni oʻziga xos qiladi. Hindiston kabi koʻp tilli jamiyatda ingliz tili taʼlim, biznes va siyosatning asosiy vositasiga aylangan. Shu sababli Indian English nafaqat mahalliy muloqot tili, balki xalqaro IT sanoati va biznes olamida keng tarqalgan global “lingvistik brend” sifatida namoyon boʻlmoqda. Koʻrinib turibdiki, ingliz tilidagi aksentlar nafaqat fonetik farqlarda, balki ijtimoiy-hududiy tafovutlar, madaniy qadriyatlar va identitet masalalarida ham oʻz aksini topadi. RP obroʻ ramzi boʻlsa, Cockney samimiylikni, GA neytrallikni, Southern English mehmondoʻstlikni, Australian English erkinlikni, Indian English esa postkolonial oʻziga xoslikni ifodalaydi.

Xulosa: Ingliz tili aksentlari — bu fonetik tizimdagi oddiy o‘zgarish emas, balki jamiyatning ko‘zgusi, madaniyatning aks-sadosi va inson tafakkurining ohangdor jilvasidir. Har bir aksent o‘zida tarixning izlarini, milliy mentalitetning ohangini va jamiyatning ruhiy manzarasini mujassam etadi. Shu bois aksentni tadqiq etish — bu nafaqat tovushlar uyg‘unligini, balki insoniyatning turfa xil ijtimoiy-ma’naviy qiyofasini o‘rganish demakdir. Globallashuv jarayonida ingliz tili dunyoning barcha nuqtalariga singib bormoqda. U bilan birga, Received Pronunciationning nufuzli ohangi, General Americanning qulay soddaligi, Indian Englishning o‘ziga xos ritmi yoki Nigerian Englishning betakror tembri tilshunoslikning boy mozaikasini hosil qilmoqda. Har bir aksent fonetik nuqtai nazardan turlicha tovush tizimlarini yaratibgina qolmay, balki o‘z ortida tarixiy jarayonlar, kolonial meros, migratsiya oqimlari va ijtimoiy tafakkur silsilasini ham olib keladi. Aksentlar masalasida eng muhim jihatlardan biri — ularning ijtimoiy bahosi. Ba’zan bir aksent “*prestijli*” sifatida qabul qilinib, yuqori maqom ramziga aylanadi, boshqasi esa “stigma”ga duchor bo‘lib, jamiyat ko‘zida ikkinchi darajali bo‘lib qoladi. Biroq aslida har bir aksent — bu o‘ziga xos estetik tovush dunyosi, shaxsiyat va identitetni ifodalovchi tabiiy belgidir. Uni qadrlash — insoniyatning til boyligini qadrlash bilan barobar. Demak, ingliz tilidagi aksentlarni chuqur o‘rganish tilshunoslikda yangi ufqlarni ochadi: u nafaqat fonetik tafovutlarni, balki tilning ijtimoiy nufuzi, madaniy qadr-qimmatini va global muloqotdagi o‘rni haqida keng ilmiy tasavvur beradi. Kelajakdagi tadqiqotlar aksentlarning ta’limda samarali qo‘llanishi, xalqaro maydonda o‘zaro tushunishdagi roli va madaniyatlararo ko‘prik vazifasini bajarish qobiliyatini yoritishga xizmat qilishi shubhasiz.

O‘zbekistonda eng ko‘p foydalaniladigan aksentlar. O‘zbekiston sharoitida ingliz tili o‘qitilishi va qo‘llanilishida asosan British English va American English aksentlari yetakchilik qiladi. Bu holatning bir necha sabablari mavjud. Birinchidan, mustaqillikdan keyingi davrlarda respublikaning ta’lim tizimiga kirib kelgan ko‘plab darslik va metodik qo‘llanmalar Britaniya nashriyotlariga mansub bo‘lgani bois, Received Pronunciation (RP) aksenti ko‘proq targ‘ib qilingan. Ikkinchidan, internet, kino, musiqa va ommaviy madaniyat vositalarida General American aksenti keng tarqalganligi sababli yoshlar orasida bu talaffuz tobora ommalashib bormoqda.

Shu bilan birga, oxirgi yillarda ingliz tilining boshqa variantlari — masalan, Australian English yoki Canadian English kabi aksentlar ham eshitila boshladi, biroq ularning ta’siri

hali keng emas. Asosiy e'tibor hamon Britaniya va Amerika aksentlariga qaratilgan. Shaxsiy kuzatishim shuni ko'rsatadiki, o'zbek talabalarining aksariyati ta'lim jarayonida British English talaffuzini egallashga intiladi, ammo amaliy muloqotda va ijtimoiy tarmoqlarda American English ko'proq qo'llaniladi. Bu esa, aslida, ikki aksent o'rtasida muvozanat hosil bo'layotganidan darak beradi.

Adabiyotlar

1. Crystal, D. (2003). English as a Global Language (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
2. Jenkins, J. (2009). World Englishes: A Resource Book for Students. London: Routledge.
3. Kachru, B. B. (1992). The Other Tongue: English Across Cultures (2nd ed.). Urbana: University of Illinois Press.
4. Wells, J. C. (1982). Accents of English. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Trudgill, P., & Hannah, J. (2017). International English: A Guide to Varieties of English Around the World (6th ed.). London: Routledge.
6. Gimson, A. C., & Cruttenden, A. (2014). Gimson's Pronunciation of English (8th ed.). London: Routledge.
7. Schneider, E. W. (2007). Postcolonial English: Varieties Around the World. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Kirkpatrick, A. (2007). World Englishes: Implications for International Communication and English Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Roach, P. (2009). English Phonetics and Phonology: A Practical Course (4th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
10. Seidlhofer, B. (2011). Understanding English as a Lingua Franca. Oxford: Oxford University Press.

